

ПРИНЦИП ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ: СУДОВА ПРАКТИКА**THE PRINCIPLE OF LEGAL CERTAINTY: JUDICIAL PRACTICE**

У статті здійснено комплексний аналіз принципу правової визначеності як ключового елементу верховенства права в практиці Конституційного Суду України та Верховного Суду України. Особливу увагу приділено ролі правової визначеності в контексті формування правової культури та реалізації правової політики держави. Автор підкреслює, що чіткість, послідовність і передбачуваність норм права є фундаментальними ознаками якісного правового регулювання, яке забезпечує захист прав особи від свавілля та зміцнює довіру до правової системи.

Конституційний Суд України послідовно застосовує принцип правової визначеності як методологічний інструмент оцінки законодавства, визначаючи його як запобіжник проти неконституційності, прогалин у праві та довільного тлумачення. У свою чергу, Верховний Суд наголошує на важливості таких аспектів, як *res judicata*, стабільність судової практики та юридична передбачуваність, що сприяє формуванню сталої правової орієнтації громадян.

Окрім того, у контексті розвитку правового виховання, принцип правової визначеності виступає засобом утвердження цінностей правової політики, зокрема верховенства права, поваги до особистості та забезпечення прав і свобод. У статті принцип правової визначеності розглянуто у контексті практики Верховного Суду не лише як теоретичне положення, а як практичний інструмент, що захищає від свавілля, забезпечує єдність правозастосування, підтримує довіру до правосуддя, формує правову культуру стабільності й послідовності у судових рішеннях. Це вказує на поступове становлення правової системи, де Верховний Суд виступає гарантом правової визначеності для всіх учасників правовідносин.

Ключові слова: *верховенство права, правова визначеність, правова культура, правова політика, правове виховання, норма права, заохочення в праві, заохочувальні норми права, цінності правової політики.*

The article provides a comprehensive analysis of the principle of legal certainty as a key element of the rule of law in the practice of the Constitutional Court of Ukraine and the Supreme Court of Ukraine. Particular attention is paid to the role of legal certainty in the context of shaping legal culture and implementing the state's legal policy. The author emphasises that clarity, consistency and predictability of legal norms are fundamental characteristics of high-quality legal regulation, which protects individual rights from arbitrariness and strengthens trust in the legal system.

The Constitutional Court of Ukraine consistently applies the principle of legal certainty as a methodological tool for assessing legislation, defining it as a safeguard against unconstitutionality, gaps in the law and arbitrary interpretation. In turn, the Supreme Court emphasises the importance of aspects such as *res judicata*, stability of judicial practice and legal predictability, which contribute to the formation of a stable legal orientation among citizens.

In addition, in the context of the development of legal education, the principle of legal certainty serves as a means of affirming the values of legal policy, in particular the rule of law, respect for the individual and the protection of rights and freedoms. The article examines the principle of legal certainty in the context of the Supreme Court's

practice not only as a theoretical provision, but also as a practical tool that protects against arbitrariness, ensures uniformity in the application of law, maintains trust in justice, and shapes a legal culture of stability and consistency in court decisions. This indicates the gradual establishment of a legal system in which the Supreme Court acts as a guarantor of legal certainty for all participants in legal relations.

Key words: *rule of law, legal certainty, legal culture, legal policy, legal education, legal norm, incentives in law, incentive legal norms, values of legal policy.*

Актуальність теми дослідження. У сучасних умовах реформування правової системи України, зокрема органів судової влади, принцип правової визначеності набуває особливого значення як один із фундаментальних елементів верховенства права. Забезпечення стабільності правового регулювання, передбачуваності норм та однозначності їх застосування є необхідною передумовою ефективного функціонування держави, довіри громадян до судової системи та гарантії реалізації прав і свобод людини.

Особливу увагу в цьому контексті заслуговує принцип *res judicata* (остаточності судового рішення), який прямо пов'язаний із правовою визначеністю. Його дотримання гарантує, що особа, яка отримала рішення суду на свою користь, може розраховувати на його стабільність і виконання, не побоюючись безпідставного перегляду чи скасування. Водночас недотримання цього принципу призводить до правової невизначеності, зловживань процесуальними механізмами та підриву довіри до правосуддя.

Незважаючи на нормативне закріплення в національному законодавстві та численні посилення на практику Європейського суду з прав людини, практика Верховного Суду демонструє низку проблемних аспектів реалізації цього принципу, зокрема щодо меж перегляду судових рішень, однаковості правозастосування та забезпечення передбачуваності судової практики. Дослідження принципу правової визначеності у контексті стабільності судових рішень є вкрай актуальним, оскільки має як теоретичне, так і практичне значення для забезпечення ефективного, справедливого та передбачуваного правосуддя в Україні.

Формулювання мети дослідження. Метою статті є дослідження практичного значення принципу правової визначеності у контексті забезпечення стабільності судових рішень (*res judicata*) у правозастосовній діяльності, а також виявлення проблемних аспектів його реалізації та формулювання пропозицій щодо вдосконалення судової практики з урахуванням європейських стандартів правового регулювання.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останні дослідження і судова практика підтверджують, що принцип правової визначеності є ключовим для ефективного правосуддя в Україні. Конституційний Суд України і Верховний Суд активно його формують і захищають. Теоретичні дослідження підсилюють практичні підходи, а європейські стандарти додають контекст і орієнтацію на стабільність у кризові часи. Це підтверджує актуальність і необхідність подальших досліджень. Вивченню проблем принципу правової визначеності приділяли увагу Ю. Матвеева, У. Андрусів та С. Федик, О. Щербанюк, Л. Бзова, В. Кравчук, О. Ярема, А. Омельченко, Г. Огнев'юк, І. Боровська, Я. Іванченко, В. Панкратова. Серед наукових напрацювань необхідно згадати працю Ю. Матвеевої «Принцип правової визначеності як складова верховенства права» (2019), де окреслено багатовимірну структуру принципу, його статичні та динамічні концепції, зокрема захист легітимних очікувань, *enforceability*, *res judicata* тощо [5].

Серед дослідників, які зосереджували свою увагу на принципі правової визначеності у судовій практиці, то можна виділити наступні. М. Смокович, який у своїй статті «Принцип правової визначеності в адміністративному судочинстві: окремі теоретичні засади та практичне застосування» (2020) аналізує, як цей принцип проявляється в адміністративному судочинстві, зокрема акцентує увагу на масштабах його впливу через практику Верховного Суду України та ЄСПЛ [16]. Я. Іванченко у статті «Принцип правової визначеності у площині правозастосовної дискреції» (2024) досліджує взаємозв'язок між правозастосовним розсудом і правовою невизначеністю, зокрема в судовій практиці під час воєнного стану. Автор робить висновок, що в Україні цей принцип часто має декларативний характер і недостатньо реалізований на практиці [4]. О. Богатюк у публікації «Становлення принципу правової визначеності в юридичних позиціях Конституційного Суду України (1996–2005 рр.)» аналізує, як Конституційний Суд України розвинув і застосовував цей принцип у своїх рішеннях [2]. О. Ярема у статті «Принцип правової визначеності як вимога стабільності праввідносин в адміністративному судочинстві» (2023) аналізує теоретико-правові засади та функції цього принципу у сфері адміністративного судочинства

з точки зору збереження стабільності правовідносин [17]. Г. Огнев'юк у статті «Принцип правової визначеності у рішеннях конституційних судів України та деяких сусідніх держав» (2019) аналізує, як цей принцип формується та застосовується судами конституційної юрисдикції, у тому числі в Конституційного Суду України [6].

Виклад основного матеріалу. Конституційний Суд України послідовно визнає правову визначеність складовою частиною верховенства права, закріпленого у статті 8 Конституції України. У своїх рішеннях Конституційний Суд України наголошує, що правова визначеність: є певним запобіжним заходом від свавілля з боку держави; передбачає ясність, недвозначність, послідовність і стабільність правових норм; гарантує передбачуваність правозастосування як основу довіри до права.

Водночас, Конституційний Суд України сформував низку основних юридичних позицій щодо принципу правової визначеності. Так, у рішенні від 22 вересня 2005 року № 5-рп/2005 у мотивувальній частині Суд зазначив: «Із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» [13]. Саме ця позиція стала базовою у практиці Конституційного Суду України щодо розуміння змісту принципу правової визначеності.

У іншому рішенні, а саме, від 29 червня 2010 року № 17-рп/2010 Конституційний Суд України підкреслив, що: «обмеження основних прав і свобод допустиме лише за умови забезпечення передбачуваності застосування правових норм» [12]. Ця позиція вказує на те, що Конституційний Суд України пов'язує правову визначеність не лише з формальною якістю норм права, а й з їх передбачуваністю та ясністю для суб'єктів правовідносин.

Наступний висновок Конституційного Суду України щодо змін до Конституції (щодо депутатської недоторканності). У окремій думці судді С. Саса підкреслено, що: «обмеження прав особи повинне базуватися на критеріях, які дадуть змогу відокремити правомірну поведінку від протиправної» [12]. Саме таке твердження вказує на зосередженні правової орієнтації для особи саме як захисту від свавілля.

Як слушно зауважують М. Савчин та Р. Марчук «принцип правової визначеності означає чітке і однозначне розуміння правових норм, відсутність суперечностей між ними, неконституційність прогалін у законодавстві. Як свідчить практика конституціоналізму, правові акти КСУ є тим правовим засобом, за допомогою якого забезпечується визначеність законодавства та стабільність правового регулювання. Правова визначеність також означає послідовне додержання правових позицій Конституційним Судом» [14, с. 85].

М. Гульгай та І. Кияниця підкреслюють, що «власне бачення правової визначеності Конституційний Суд України сформулював у Рішенні від 22 вересня 2005 року № 5рп/2005 у справі про постійне користування земельними ділянками, в якому зазначається, що із конституційних принципів рівності і справедливості випливає вимога визначеності, ясності і недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці і неминуче призводить до сваволі» (абзац другий підпункту 5.4 пункту 5 мотивувальної частини). Цим Конституційний Суд України наголосив, що невизначеність, нечіткість правової норми призводить до її неоднакового розуміння та тлумачення, що в практичній площині призводить до різного застосування» [3, с. 86].

Аналіз практики Конституційного Суду України дає можливість говорити про те, що суд використовує правову визначеність як підставу для оцінки законодавства. Так, Конституційний Суд України неодноразово визнавав неконституційними положення законів, які сформульовані нечітко, двозначно або суперечливо, не дозволяють особі передбачити правові наслідки чи створюють можливість вільного тлумачення органами влади (рішення у справах, пов'язаних з пенсійними правами, адміністративними процедурами, земельними відносинами).

Водночас зауважимо, що Конституційний Суд України дотримується сталості у своїх позиціях щодо принципу правової визначеності та використовує цей принцип як методологічний критерій при тлумаченні Конституції та для підкріплення послідовності власної практики.

Конституційний Суд України послідовно формує судову доктрину правової визначеності, яка гарантує стабільність правовідносин, забезпечує захист від свавілля, зміцнює довіру до правової системи. У своїх рішеннях Конституційний Суд України не лише використовує принцип правової визначеності як аргумент, а й розвиває його зміст, з огляду на динамізм суспільних відносин.

Щодо принципу правової визначеності у практиці Верховного Суду, то можемо виокремити такі проблемні аспекти, які піднімалися та розглядалися судом: 1) стабільність судових рішень

та їх остаточність (*res judicata*); 2) однозначність і передбачуваність правозастосування; 3) недопущення застосування неконституційних актів та зворотної дії закону; 4) якість правових норм.

Розглянемо судову практику Верховного Суду щодо стабільності судових рішень та їх остаточності (*res judicata*). Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 26 січня 2021 року у справі № 522/1528/15-ц зазначила про те, що правова визначеність передбачає дотримання принципу *res judicata*, тобто принципу остаточності рішення, недопустимості повторного розгляду вже вирішеної справи. Жодна сторона не має права домогатися перегляду кінцевого й обов'язкового рішення тільки з метою проведення нового слухання та вирішення справи (рішення Європейського суду з прав людини від 09 листопада 2004 року у справі «Світлана Науменко проти України») (*Svetlana Naumenko v. Ukraine*), заява № 41984/98, §53) [8].

У постанові від 22 грудня 2022 року (справа № 921/67/19) Верховний Суд чітко вказав, що рецидив перегляду рішень, направлений на сумнів у їх завершеності, не відповідає принципу правової визначеності. «Отже, правова визначеність гарантує, що однакові відносини, які склались в один і той же проміжок часу, не будуть врегульовані у різний спосіб. Наразі саме на суди покладено значний обсяг відповідальності за дотримання принципу правової визначеності. Крім того, в основі принципу юридичної визначеності, як одного з істотних елементів принципу верховенства права, лежить відоме з римського права положення *res judicata* (лат. «вирішена справа»), відповідно до якого остаточне рішення правомочного суду, яке вступило в силу, є обов'язковим для сторін і не може переглядатися. Отже, забезпечення принципу *res judicata* є однією з найважливіших засад гарантування державою реалізації права людини на справедливий суд» [9].

Відповідно до позиції Верховного Суду, що сформована у Постанові Верховного Суду від 28 липня 2021 року у справі № 212/4585/17 «наведені в заяві обставини щодо перегляду заочного рішення районного суду від 10 жовтня 2017 року в розумінні ст. 423 ЦПК України не є нововиявленими обставинами, за яких може бути скасовано судові рішення за правилами розділу V глави 3 ЦПК України. Суд першої інстанції наведених вимог закону не врахував. Апеляційний суд вказані недоліки суду першої інстанції не усунув і сам припустився помилок. При цьому Верховний Суд зазначив, що суди порушили як ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, так і висновки Європейського суду з прав людини про те, що одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який передбачає повагу до принципу *res judicata*, тобто принципу остаточності рішень суду» [10; 1].

Щодо однозначності та передбачуваності правозастосування, то наведемо наступні приклади. Так, Велика Палата Верховного Суду у постанові від 12.10.2021 року «зادля юридичної визначеності в застосуванні приписів процесуального закону, які зобов'язують визначати подібність правовідносин, конкретизувала висновки Верховного Суду щодо тлумачення поняття «подібні правовідносини», що полягає у тому, що на предмет подібності слід оцінювати саме ті правовідносини, які є спірними у порівнюваних ситуаціях» [15].

Відповідно до Постанови Великої Палати Верховного Суду від 12.10.2021 у справі № 233/2021/19 «зadля гарантування юридичної визначеності Велика Палата Верховного Суду має відступати від попередніх висновків Верховного Суду та Верховного Суду України за наявності для цього належної підстави. Так, вона може повністю відмовитися від певного висновку на користь іншого, або конкретизувати попередній висновок, застосувавши відповідні способи тлумачення юридичних норм. З метою забезпечення єдності та сталості судової практики причинами для відступу від висловленого раніше висновку можуть бути вади попереднього рішення чи групи рішень (їх неефективність, неясність, неузгодженість, необґрунтованість, незбалансованість, помилковість); зміни суспільного контексту, через які застосований у цих рішеннях підхід повинен очевидно застаріти внаслідок розвитку суспільних відносин в певній сфері або їх правового регулювання» [7].

Касаційний господарський суд (в складі Верховного Суду) зазначає, що головним елементом принципу є системність і послідовність і передбачуваність судової практики. Сторони мають надходити так, щоб їх дії відповідали нормам, діючим на момент їх вчинення. «Підставою для касаційного оскарження є неврахування висновку Верховного Суду саме щодо застосування норми права, а не будь-якого висновку, зробленого судом касаційної інстанції в обґрунтування мотивувальної частини постанови. Саме лише цитування у постанові Верховного Суду норми права також не є його правовим висновком про те, як саме повинна застосовуватися норма права у подібних правовідносинах. Неврахування висновку Верховного Суду щодо застосування норми права, зокрема, має місце тоді, коли суд апеляційної інстанції, посилаючись на норму права, застосував її інакше (не так, в інший спосіб витлумачив тощо), ніж це зробив Верховний Суд в іншій справі» [15].

Висновки. Аналіз практики Конституційного Суду України свідчить про системне, послідовне й глибоке застосування принципу правової визначеності як одного з ключових елементів верховенства права. Цей принцип виступає не лише критерієм якості такої категорії, як норма права, а й гарантією захисту особи від свавілля з боку держави, запорукою однакового та передбачуваного правозастосування, а також основою стабільності правовідносин у демократичному суспільстві.

У своїх рішеннях Конституційний Суд України: чітко визначає, що правова норма має бути ясною, недвозначною та передбачуваною; наголошує на неприпустимості законодавчих прогалин, суперечностей і вільного тлумачення норм владними органами; застосовує принцип правової визначеності як основу для перевірки конституційності законів; дотримується послідовності у власній практиці, підтримуючи сталість правових позицій.

Конституційний Суд України також розвиває доктрину правової визначеності, враховуючи суспільні зміни та нові виклики, що дозволяє йому залишатися не лише арбітром у питаннях конституційності, а й активним суб'єктом формування правової культури. Його діяльність відображає цінності правової політики, орієнтованої на захист прав і свобод людини, правову передбачуваність та стабільність суспільного розвитку. Це є також проявом ефективного правового виховання як на інституційному, так і на суспільному рівні, адже рішення Суду мають значний вплив на формування правосвідомості громадян. Отже, правова визначеність у практиці Конституційного Суду України – це не просто формальне правило, а фундаментальний принцип, що формує довіру до права, стабілізує правове поле та забезпечує реальний захист прав і свобод людини.

У практиці Верховного Суду принцип правової визначеності відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності та передбачуваності правозастосування, що є складовими верховенства права. Суд постійно наголошує на важливості дотримання таких елементів цього принципу, як остаточність судових рішень (*res judicata*), єдність і сталість судової практики, передбачуваність юридичних наслідків дій осіб, а також якість та однозначність правових норм.

У межах цієї політики також можливе застосування заохочення в праві, коли правові механізми не лише обмежують, а й мотивують до правомірної поведінки. Зокрема, заохочувальні норми права можуть слугувати інструментом стимулювання правової активності громадян, сприяти підвищенню їх довіри до правосуддя та держави загалом.

Список використаних джерел:

1. Безпідставний перегляд рішення суду за нововиявленими обставинами порушує принцип *res judicata* – принцип остаточності судового рішення. URL : <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1172914/>.
2. Богатюк О. В. Становлення принципу правової визначеності в юридичних позиціях Конституційного Суду України (на прикладі рішень Конституційного Суду України за період з 1996 по 2005 рік). Актуальні проблеми правознавства. 2022. Вип. 2. С. 38–44.
3. Гультай М., Кияниця І. Правова визначеність у рішеннях Конституційного Суду України. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 5. С. 83–93.
4. Іванченко Я. Принцип правової визначеності у площині правозастосовної дискреції. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. С. 38–44.
5. Матвеева Ю. І. Принцип правової визначеності як складова верховенства права: дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2019. 220 с.
6. Огнев'юк Г. З. Принцип правової визначеності у рішеннях конституційних судів України та деяких сусідніх держав. *Вісн. Нац. ун-ту «Львів. Політехніка» : зб. наук. пр.* Львів. 2019. Вип. 23. С. 26–31.
7. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.10.2021 у справі № 233/2021/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101829987>.
8. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 січня 2021 року у справі № 522/1528/15-ц. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95509407>
9. Постанова Верховного Суду від 22 грудня 2022 року у справі № 921/67/19. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108653109>.
10. Постанова Верховного Суду від 28 липня 2021 року у справі № 212/4585/17 (провадження № 61-19463св20). URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98705267>.
11. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень

статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками від 22 вересня 2005 року, справа № 1-17/2005.

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію» від 29 червня 2010 року, справа № 1-25/2010.

13. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу Х «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року, № 5-рп/2005.

14. Савчин М.В., Марчук Р.В. Основні принципи діяльності конституційного суду України по тлумаченню Конституції України. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 83–89.

15. Саме лише цитування у постанові Верховного Суду норми права не є його правовим висновком, – ВС висловився щодо підстав касаційного оскарження. URL : <https://sud.ua/uk/news/publication/268640-samo-lish-tsitirovanie-v-postanovlenii-verkhovnogo-suda-normy-prava-ne-yavlyaetsya-ego-pravovym-zaklyucheniem-vs-vyskazalsya-po-povodu-osnovaniy-kassatsionnogo-obzhalovaniya>.

16. Смокович М. Принцип правової визначеності в адміністративному судочинстві: окремі теоретичні засади та практичне застосування. Актуальні проблеми держави і права. 2020. № С. 116–127.

17. Ярема О. Принцип правової визначеності як вимога стабільності правовідносин в адміністративному судочинстві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2003. № 5. С. 449–454.

Дата першого надходження рукопису до видання: 24.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 25.08.2025

Дата публікації: 29.09.2025.